

IRAK TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ŞART CÜMLELERİ

Suzan TOKATLI*

ÖZET

Türkçenin tarihî dönemlerinde ve bugünkü Türk lehçe ve şivelerinde de kullanılan şartlı birleşik cümleler, Türkçenin temel birleşik cümlelerinden biridir. Şart cümleleri, Irak Türkmen Türkçesinde de zengin bir kullanım özelliğine sahiptir. Bu çalışmada şart cümleleri, kuruluş ve ifade özellikleri bakımından sınıflandırılarak verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Irak Türkmen Türkçesi, Şart cümleleri, Cümle bilgisi.

CONDITIONAL SENTENCES IN IRAQI TURKMAN DIALECT

ABSTRACT

Compound conditional sentences are one of essential sentence kind in Turkish. As well in today's Turkic language and dialects or in the historical perspective of the Turkish language. Iraqi Turkman dialect also has an important usage. In this study will be given a general panorama of the conditional sentences as structure and expression.

Key Words: Iraqi Turkman dialect, Conditional sentences, Syntax.

1. GİRİŞ

Türkçede -sA eki almış bir yardımcı cümle ile hareketin gerçekleşmesinin şarta bağlı olduğu bir temel cümleden oluşan şart cümlelerinin ilk örnekleri, Orhun Abidelerinde yer almaktadır. Bu kadar eski bir kullanıma sahip olan şart cümleleri ile ilgili olarak günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu konu çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Batı Türkçesinin doğu kolunda yer alan Irak Türkmen Türkçesi grameri üzerine yapılan çalışmalar çok sınırlıdır. Bu çalışmalarda da bu konu şeklen ve

---

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, suzant@erciyes.edu.tr

yüzeysel olarak ele alınmıştır. Biz de şart cümlelerinin Irak Türkmen Türkçesindeki kullanımını ayrıntılarıyla ortaya koymak istedik. Amacımız, bu alana katkı sağlamak ve ileride bu konuyla ilgili yapılacak çalışmalara kaynak oluşturmaktır.

2. İNCELEME

2.1. Kuruluş Bakımından Şart Cümleleri

2.1.1. Irak Türkmen Türkçesinde şart cümleleri esas olarak, temel cümleye bağlı olan yardımcı cümlenin -sA şart eki almasıyla kurulur:

1. O bir horuz apardı yüz altın aldı, men bir conga aparsam indi ki yüz altın allam. K.A. 2/41-42. (O bir horoz götürdü yüz altın aldı, ben bir öküz götürsem iki yüz altın alırım.)

2. Diyer “Sen bu koyunun bir budunu mene verirsev seni kardaşlaruv yanna aparram.” K.A. 3/19. (Sen bu koyunun bir budunu bana verirsen seni kardeşlerinin yanına götürürüm der.)

3. Kahar bu kardaşlarının asbabin yeher, bah ne kalıpsa yığıştırı, sipiri, pekler özlerçin. Et metleri kalıpsa kavuru koyar, tertipler evde. K.A. 3/48-51. (Kalkar bu (kız) kardeşlerinin elbisesini yıkar, bak ne kalmışsa toplar, süpürür, temizler onlar için. Et metleri kalmışsa pişirir, koyar, evde tertipler.)

4. Dediler “Sen de telhüv ossaydı gelmezdüv bizim yanımıza.” K.A. 5/160. (Senin talihin olsaydı bizim yanımıza gelmezdin dediler.)

5. Ahşam sorrarım özlerinnen bahım görüpseler diyeller sene. K.A. 7/221. (Akşam kendilerinden sorarım. Bakayım, görmüşlerse sana söylerler.)

6. Bir dere var indi kumluğ olup, bikez kum var içinde, orda üç küpe altın var. Ha zaman fırsat tapsam giderem o altını birez eşelerem, baharam özne bir de örterem. K.A. 10/35-37. (Bir dere var, şimdi kumluk oldu, içinde biraz kum var, orada üç küp altın var. Ne zaman fırsat bulsam giderim, o altını biraz eşelerim, ona bakarım, tekrar örterim.)

7. Bular ne keder kuvatları varsa yediler. K.A. 11/213. (Bunlar ne kadar kuvvetleri varsa yediler.)

8. Seslenirem sesim duyan tez gelsin/Gelin ise gelen getsin kız gelsin. H.İ.D. 47/9-10.

2.1.2. -sA ekinden önce Farsça eger , ege edatı kullanılarak şart anlamı kuvvetlendirilir:

1. Diyer “Biz altımız da giderih, eger bacımız olduysa sen bir kavurçah as kapıya dönerih gerye.” K.A. 3/5-6. (Biz altımız da gideriz, eğer bacımız olduysa sen kapıya bir oyuncak bebek as, geri döneriz.)

2. Danışım ege rızaysa o kızım getirim yanna beke birez eminleş. K.A. 4/156-157. (Danışayım, eğer razıysa o kızımı yanına getireyim, belki biraz rahatlar.)

3. Dedi “Ege mene vararsav, navar yol verrem.” K.A. 4/211-212. (Eğer bana varırsan, ne var (ben de geçmen için) yol veririm.)

4. Eger rızaysavuz men arvadam bu da kişimdi. K.A. 4/358. (Eğer razıysanız ben kadını, bu da kocamdır.)

5. Ege geldüv oğlunu görmedüvse onda ne edersev mene ele. K.A. 5/203-204. (Eğer geldin oğlunu görmedinse o zaman bana ne yaparsan yap.)

6. Ege bu gece geldiye sene bir oyun ettiyseler kohlama, bah. K.A. 5/284-285. (Eğer bu gece geldiye, sana bir oyun ettilerse koklama, bak.)

2.1.2.1. Eger, ege edatının cümle başına getirilmesiyle birlikte yardımcı cümlenin yüklemi şart kipi değil, diğer zaman eklerinden birini alabilmekte ve bu da oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır:

1. Eger bahtuv ilk gece gelen oğlan döğü yohlatmıyasan öznü ha! K.A. 11/243-244. (Eğer baktın ilk gece gelen oğlan değilse onu uyutma ha!.)

2. Eger sefer ettiyiz, Bağdad’a gettiyiz bizimçi daş getirin, degirmen daşı Bağdat’tan. K.A. 17/15-17. (Eğer sefere çıkar, Bağdat’a giderseniz, Bağdat’tan bizim için taş, değirmen taşı getirin.)

3. Ege kisi de oğlan oldu aftı, ege kisi de kız oldu aftı. K.A. 7/11-12. (Eğer ikisi de oğlan olursa aftır (affederim), eğer ikisi de kız olursa aftır (affededim).)

4. Ege o filan çoppanın o kere köpegni öldürüller, beynini çıhardıllar, eridiller öznü; köpeğin beyniyden yağlallar öznü, üç ağız yağlasalar bu kız aynı eskisi kimin olu, hiçbir illet kalmaz özünde. K.A. 10/43-47. (Eğer o filan çobanın o kara köpeğini öldürüp, beynini çıkarıp, o beyni eritip, o kız köpeğin beyniyle yağlarsa, üç kere yağlasalar, bu kız aynı eskisi gibi olur, kendisinde hiçbir hastalık kalmaz.)

Bu kullanım, Güneydoğu Anadolu bölgesi ağızlarında da görülmektedir:

Eger anay var, eger ablay var, kimse gider, o kızın anasına söyler. UMA. 20/8-9. (Eğer annen, ablan varsa, her kim ise, gider, o kızın annesine söyler.)

2.1.3. Yardımcı cümlelerin yüklemine bulunan -sA şart ekine bağlı olarak cümlelerin başında her ne, her kim belirsizlik bildiren kelimelerle nanca (ne kadar) soru kelimesi getirilir¹:

1. Dedi “Her kimin arvadı hemleyse, benim arvadımnan uşağı olursa, onun oğlu olsa benim kızım ossa onun başın keserem.” K.A. 7/8-10. (Her kimin hanımı hamileyse, benim hanımımlla aynı zamanda çocuğu olursa, onun oğlu olsa, benim kızım olsa, onun başını keserim dedi.)

2. Dedi “Her kim geçse bu resmin yannan, hesret verse tutun, getirin yanma öznü.” K.A. 4/274-275. (Bu resmin yanından her kim geçerse, ona hasret (özlem) duyarsa tutun, onu yanıma getirin dedi.)

3. Dedi “Her kim giderse bu uşağı benimçi çalarsa getirse ne isterse verrem özne.” K.A. 5/16-18. (Her kim giderse, bu çocuğu benim için çalarsa, getirirse, ona ne isterse veririm dedi.)

4. Dedi “Her kim bir gece mene miski amberi verirse verrem, vermesse vermem.” K.A. 5/255-256. (Her kim bir gece bana miski amberi verirse veririm, vermezse vermem dedi.)

5. Dedi “Gedin benimçi bu memlekette nanca süt varyısa hapsin yığın.” K.A. 5/133-124. (Gidin, bu memlekette ne kadar süt varsa benim için hepsini toplayın dedi.)

2.1.3.1. Yardımcı cümlelerin yüklemi -sA şart eki dışında bir zaman eki alabilmekte ve bu cümleye bağlı olarak cümlelerin başında her kim, her ne belirsizlik kelimeleriyle, ne, nece (nasıl), neççe (kaç), na vahit (ne zaman), onca (o kadar), hahnı (hangi), nanca, nağarta (ne kadar), kim soru kelimeleri yer alarak şart işlevi sağlanmakta ve çok yaygın olarak kullanılmaktadır:

1. Valla her ne olup ağanın oğlannarna burda olup. K.A. 4/128. (Vallahi ağanın oğlanlarına her ne olmuşsa burada olmuş.)

¹ Şart cümlelerinin Eski Anadolu Türkçesinde bu ve yukarıdaki şekilde kullanımları için bkz.: Hatice Şahin, “Eski Anadolu Türkçesinde Şart Cümlelerinin Durumuna Bir Bakış”, XI. Millî Türkoloji Kongresi, 15-19 Eylül 1997, İstanbul, EJOS VII (2004) Nu.:12, 1-9 ISSN 0928-6802.

2. Bu ki keçel her ne sanata koyulurdu başa aparmadılar. K.A. 2/2-3. (Bu iki kel insan her ne işe başlasalar sonunu getirmedi.)

3. Her neye el vurram yasağ edipsen. K.A. 6/134-135. (Her neye el vursam yasakladın.)

4. Ordan yolçu geçende Kurdoğlu her kim geçti tuttu boynun kırdı. K.A. 7/38-39. (Oradan yolcu geçtiğinde Kurdoğlu her kim geçtiyse tuttu, boynunu kırdı.)

5. Dedi “Beli. Men özüm öz kelbimde yemind içmişem. Her kim meni istedi onuydan güleş tutaram. Her kim yıhtı meni men ona varram; her kim yıhmadı meni, yıhtım özünü başın keserem.” K.A. 7/332-335. (Evet. Ben kendi kendime yemin ettim. Her kim beni isterse onunla güreş tutarım. Her kim beni yenerse ben ona varırım; her kim beni yenemezse, ben onu yenersem başını keserim dedi.)

6. Her kim ki istiri getsin yanna vurre, boynun uçurduru. K.A. 4/120. (Her kim yanına gitmek isterse vuruyor, boynunu uçuruyor.)

7. Kuş salılla ki, kuş her kimin başında kondu onu patşah etsinner. K.A. 4/256-257. (Her kimin başına konarsa onu padişah yapmak için kuş salarlar.)

8. Her kimi tuturu boynun kırır. K.A. 7/43. (Her kimi tutuyorsa boynunu kırıyor.)

9. Her kim her kimi yıhtı başın vursun. K.A. 7/109. (Her kim her kimi yıkarsa (onu) öldürsün.)

10. Her kime gümanıy getti odu. K.A. 7/435. (Her kimden şüphelenirsen odur.)

11. Her kimde kudrat var geçsin kaşarıma. K.A. 7/143. (Her kimin gücü varsa karşıma çıksın.)

12. Ey dedi, parçalasın; siz nece aparsız men de bele aparram. K.A. 5/77-78. (İyi dedi, parçalasın; siz nasıl götürürseniz ben de böyle götürürüm.)

13. Sen nece bilisen bele ele. K.A. 7/83. (Sen nasıl bilersen öyle yap.)

14. Dedi “Nece diyesiz bele ossun.” I.T.H.M. 447/9. (Nasıl dersiniz öyle olsun dedi.)

15. Na vahıt getti getsin. K.A. 7/129. (Ne zaman giderse gitsin.)

16. Dedi “Baba bugünnen bele işte ne av ettih kimiz, verrem elye sen bildiğiy kimi ele.” K.A. 7/94/95. (Baba bugünden itibaren ikimiz ne avlarsak senin eline veririm, bildiğin gibi yap dedi.)

17. Kahtı ne istiri verdi özne. K.A. 4/71. (Kalktı, ona ne isterse verdi.)

18. Bes benim boynuma oncadı tutaram verrem elye. K.A. 7/94-95. (Artık benim kısmetime ne kadar düşerse tutarım, eline veririm.)
19. Hahnısın ögne koyru kaşşığ da vurmullar özne. K.A. 221. (Hangisinin önüne koyuyorsa yemeğe kaşık vurmuyorlar (yemiyorlar.)
20. Gönderi nanca şey var, balıhtutan, torçu yığar. K.A. 3/247. (Ne kadar balıkçı, ağla balık tutan kişi varsa gönderir, yığar.)
21. Nanca inci, almazı var hapsin girdi alttan. K.A. 5/56-57. (Ne kadar inci, elması varsa hepsini elbisesinin altından taktı.)
22. Nanca lele yarvardı her etmedi. K.A. 5/63-64. (Dadı ne kadar yalvardıysa da fayda etmedi.)
23. Onun içinde neççe hücre var birbiri içinde , olar, hapsini aştı. K.A. 5/185-186. (Onun içinde, birbirine bağlı kaç oda varsa hepsini açtı.)
24. O da şıhtı, zengindi, valla verdi özüne nağartana mal istedi. I.T.H.M. 401/29-30. (O da şıhtı, zengindi, vallahi ona ne kadar mal istediye verdi.)
25. Dedi “Munun kim başın allı, munca para verrem özüne. I.T.H.M. 409/27-28. (Bunu kim öldürürse, ona bu kadar para veririm dedi.)

2.1.4. Şart ifade eden birden fazla cümlenin bulunduğu ve bazı araştırmacıların zincirleme şart cümleleri dediği örnekler şunlardır²:

1. A, diyer, valla emceğim yemeseydüz, bu kavutumnan keplemeseydüz indi seni bir çeynem sakkız ederdim. K.A. 3/83-85. (A vallahi mememi yemeseydin, bu öğütülmüş kavurgamdan un haline getirmeseydin şimdi seni bir çeynem sakız ederdim der.)
2. Doğru diyersev sallam seni, doğru demesev başuv allam. K.A. 4/296. (Doğru söylersen seni bırakırım, doğru söylemezsen başımı alırım (keserim))
3. Kabul edersevüz kişimi yerime (paşahlığa) işte men de arvadiyam, kabul elevün, kabul etmezsevüz budı tahtuvuz, tacuvuz verrem elüvüze men gedirem. K.A. 4/359-361. (Kocamı benim yerime padişahlığa kabul ederseniz işte ben de hanımıyım, kabul edin, kabul etmezseniz işte tahtınızı, tacınızı elinize veririm, ben giderim.)

² Ayrıntılar için bkz.: Hayati Develi, “-sA Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995, Ankara 1997, s. 115-152.

4. Vermesev sora inkâr etsev, senüv boynuv alı bu padişahın malıdı. K.A. 6/195. (Vermezsen, inkâr etsen (padişah) senin boynunu alır (vurur), bu padişahın malıdır.)

5. Menim oğlum ossa, onun kızı ossa kızının başını keserem. K.A. 7/10-11. (Benim oğlum olsa, onun kızı olsa kızının başını keserim.)

2.1.5. Bazı araştırmacılar, -sA ekiyle kurulan şekillerin kipten çok zarf-fiil özellikleri taşıdığını, bu sebeple -sA'nın kip eki değil, şart zarf-fiili kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Metinlerde şart kipi, aşağıdaki örneklerde bir zarf-fiil eki gibi kullanılmıştır³:

1. Evvel soltannar çihseydiler yazya tebdil kıyafat ederdiler. K.A. 18/131. (Eskiden sultanlar dışarıya çıktıklarında tebdil-i kıyafet ederdiler.)

2. Vesyet edip diyip “Men ösem bu bağda gömün meni, ikki emceğim çihardın, oğlum gessin, gitsin emsin.” K.A. 20/133-135. (Vasiyet edip, ben ölünce beni bu bağda gömün, iki mememi çıkartın, oğlum gelsin, gitsin, emsin demiş.)

3. Bular netsin, sebbeh açılsa buları kisini de keselle. I.T.H.M. 400/23-24. (Bunlar ne yapsın, sabah olunca bunların ikisini de keserler.)

2.2. İfade Özellikleri Bakımından Şart Cümleleri

2.2.1. Gerçek Olmayan Şart İfade Eden Cümleler

1. Küçüğ oğlan dedi “O şertten arvad allığ, kızüv ossa oğluma verisen?” Dedi “Yüz lere yol vermesev vermem.” K.A. 11/71-73. (Küçük oğlan, şu şartla evleniriz, kızın olursa oğluma verir misin? dedi. Yüz lira başlık vermezsen vermem dedi.)

2. Bir denesi diyer (böyüg bacı) “Valla bu paşaoğlu meni assaydı paşaoğluğun bir çadır işlerdim, askeri, leşkeri içinde yataydı, bir yanı da boş kalaydı.” K.A. 12/3-5. ((Bacılardan) biri, büyük bacı, vallahi bu paşaoğlu

³ Güner Gülsevin, “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, Türk Dili, Ankara Kasım 1990, sayı: 467, s. 276-279.; Leylâ Karahan, “-sa/-se Eki Hakkında”, Türk Dili, Ankara Şubat 1994, sayı: 516, s. 471-474. Bu görüşle ilgili itiraz ve değerlendirmeler için bkz.: Hayati Develi, “-sA Eki Nedir? Kip mi, Zarf-Fiil mi?”, İlmî Araştırmalar, İstanbul 1995, c.I, s. 89-94.; Mustafa Öner, “-matı/-meti Gerundiumu Hakkında”, 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı, TDK. Yayınları, 1999, s. 833-840.

beni alsaydı, paşaoğlu için bir çadır işlerdim, askeri içinde yatarı, bir yanı da boş kalırdı der.)

3. Ortanca bacı diyer “Valla bacı meni assaydı paşaoğluğun bir sırfa işlerdim, askeri, leşkeri ekmeğ yeydi, bir yanı da boş kalaydı.” K.A.12/5-7. (Ortanca bacı, vallahi beni alsaydı, paşaoğlu için bir sofra (bezi) işlerdim, askeri yemek yerdi, bir yanı da boş kalırdı der.)

2.2.2. İstek İfade Eden Şart Cümleleri

1. Dedi “Valla olsa indi on lereye allam, on sarı lereye bir almanı.” K.A. 11/13. (Vallahi, şimdi olsa bir elmayı on liraya, on sarı liraya alırım dedi.)

2. Küçüğ bacı döner diyer “Vallah meni assa bir karında bir uşğ getirrem özçün bir yanı saçının altın, bir yanı gümüş.” K.A. 12/8-10. (Küçük bacı döner, vallahi beni alsa, karnımda onun için saçının bir yanı altın, bir yanı gümüş olan bir çocuk getiririm der.)⁴

2.2.3. Türkçe zamanlar bakımından, İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça gibi yaygın olarak konuşulan dünya dillerinden daha zengindir. Türkçede buna rağmen, bazen ifadede yetersiz kalındığı ve yeni zaman ortaya koymak yerine, mevcut olan zamanlarda bazı kaymalar ve işlev değişiklikleri ortaya çıkmaktadır. Zaman kayması, dilde zaman bildirme görevine sahip olan bazı eklerin, asıl işlevlerinin dışında farklı bir zamanı ifade etmesidir. Bu durum, dilin doğal seyri içinde olmakta ve dilin anlatım gücünü artırmaktadır. Türkçe bu bakımdan çok zengindir. Irak Türkmen Türkçesinde de aşağıdaki örneklerde eğer edatıyla pekiştirilmiş veya sadece şart eki ile kurulmuş cümlelerde, şart eki veya şart ekinden önceki zaman eki, ifade etmesi gereken zamanın dışında bir zamanı ifade etmektedir. Irak Türkmen Türkçesi bu kullanım bakımından oldukça zengindir⁵:

⁴ Bu ve yukarıdaki kullanımları karşılaştırmak için bkz.: Tuncay Böler, “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Şart Cümleleri”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, sayı:2, Tokat 2008, s. 55-59.

⁵ Ertuğrul Yaman, *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, TDK. Yayınları, Ankara 1999, s. 31-32.; Kevser Acarlar, “Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri”, Türk Dili, Ankara Haziran 1969, 250-254.

1. Ege kismet ossa bu adama nasibim ossa bir lukma ekmek yerem, isrehet ederem. K.A. 19/21-23. (Eğer kismet olursa, bu adama nasibim olursa bir lokma ekmek yerim, rahat ederim.)

2. Dedi “Vesyeti budu: Mene dedi ha zaman arvad aldıysay geti asbabımı bahkinan. Asbabım buhçada çürüyüp parçalanıp o vahit arvad al.” K.A. 19/37-39. (Vasiyeti budur: Bana ne zaman evlenmek istersen elbiselerimi getir, bak. Elbiselerim bohçada çürüyüp parçalanmışsa o zaman evlen dedi.)

3. Eger meni istediysel bir demir akkaz al elye harda akkazıyın üçü yilindi, harda kalasıyın dibi delindi meni orda tapasan. K.A. 22/27-29. (Eğer beni istiyorsan eline bir demir baston al, bastonunun ucu nerede aşındıysa, ayakkabının dibi nerede delindiyse beni orada bulursun.)

4. Ege bele etmesen yarın gece ayağım da o birsin keser bu oğlağlar kalmaz. K.A. 19/251-252. (Eğer böyle etmezsen yarın gece ayağım da o birisini keser, bu oğlaklar kalmaz.)

5. Allah ta bir işi düz getirse binlerce adam eğiltse fayda etmez ha düz geli. K.A. 19/272-274. (Allah da bir işi düz getirirse binlerce insan o işi eğiltse (bozmaya kalksa) fayda etmez ha, düz gelir.)

6. Dedi “Men burda gece kassam canavarlar geli meni parçalar, yellere.” K.A. 10/26. (Ben burada gece kalırsam canavarlar gelir, beni parçalar, yerler dedi.)

7. Haddim aşsa mey içen (İçki içen haddini aşarsa, kendini kaybederse)/Ya maymun ya kurt ola. (Ya maymun ya kurt olur.) T.D.H. 48/15-16.

8. Dedi “Valla erkeğimiz yohtu, oğlan doğsa, köpek olu, kız doğsa şey olu, bu köpekler bizim kişimizdile.” I.T.H.M. 412/26-28. (Vallahi erkeğimiz yoktur, oğlan doğarsak köpek olur, kız doğarsak şey olur, bu köpekler bizim kocamızdır.)

Aşağıdaki örnekler de cümle başına eğer edatı gelmeden, fiil şart eki almadan da herhangi bir zaman veya kip ekinin, zaman kayması sonucu şart işlevi kazandığını göstermektedir. Dikkat çekici bu kullanımlar, Irak Türkmen Türkçesini zenginleştirmektedir:

1. Kavdı meni giderem, kavmadı gellem, girrem içerye. K.A. 2/14-15. (Kovarsa beni giderim, kovmazsa gelirim, içeriye girerim.)

2. Geldim işte evimdi, gelmedim bu da senüv ossun. Koydu getti. K.A. 4/141-142. (Gelirsem (dönersem) işte evimdir, gelmezsem bu da senin olsun. Bıraktı gitti.)

3. Dedi “Baba madam beledi (men bilmirem) bugünden bele ne tuttuğ getirrem, verrem seniye eyle.” K.A. 7/81-83. (Baba madem böyledir (ben bilmiyorum) bugünden itibaren ne tutarsak getiririm, senin eline veririm dedi.)

4. Bu oğlan öz memleketlerinde neyi vardı neyi yohtu herçledi, birşeyi kalmadı. K.A. 10/2. (Bu oğlan kendi memleketlerinde neyi var neyi yoksa harcadı, birşeyi kalmadı.)

5. Men patşahın kızını şertten eyyi ederem. Eyyi ettim işte patşah mene ne inam ederse etsin; eyyi etmedimse boynum assın. K.A. 10/102-103. (Ben padişahın kızını (şu) şartla iyileştiririm. İyileştirirsem işte padişah bana ne ikram ederse etsin; iyileştiremezsem boynumdan assın.)

6. Bu işi men etmişem. Yarınki gün beşerdi, döğüştüğ, başıma kahtıyız, meni kişim nenesi yanna yollar, öldürü meni. K.A. 15/78-80. (Bu işi ben yaptım. Yarınki gün insandır, döğüşürsek, başıma kakarsanız, kocam beni annesinin yanına yollar, beni öldürür.)

7. Dedi “Buğarta et yolladım, pirinc yolladım olmazdı yemeğ edesen!” K.A. 9/30-31. (Bu kadar et, pirinç yolladım, yemek yapsan olmaz mıydı? dedi.)

2.3. Şart cümlelerinin kuruluşunda görev alan *eğer*, *ege* edatı *ister.....ister* sıralama bağlacının görevinde kullanılmıştır⁶:

1. Ge bu oğlanı *ege* himmetten *ege* kiymetten mene ver. K.A. 18/27. (Gel bu oğlanı ister yardım olarak ister parayla bana ver.)

2. *Eger* öli dirisi (İster ölüsü, (ister) dirisi)/Yüzlerce yoh birisi/Zenginlik ahlak bozmaz/Bozar zenginlik hırsı. I.T.T. 9/10.

3. SONUÇ

Irak Türkmen Türkçesi metinleri üzerinde yaptığımız incelemeden ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

Şart cümlelerinin esas kuruluşu yardımcı cümlenin -sA şart eki alması şeklindedir. Bunun yanı sıra *eğer*, *ege* edatı kullanılarak şart anlamı pekiştirilmiştir.

Eğer edatı cümle başına getirildiğinde, yardımcı cümlenin yüklemi -sA ekinin dışında herhangi bir zaman ekini alabilmektedir.

⁶ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK. Yayınları, Ankara 2003, s. 1111.

Bazı şart cümlelerinde her ne, her kim belirsizlik ve nanca (ne kadar) soru kelimeleri şart ekine bağlı olarak cümle başında kullanılmıştır.

Yardımcı cümlelerin yüklemi -sA şart eki dışında bir zaman eki alabilmekte ve bu cümleye bağlı olarak cümle başında her kim, her ne belirsizlik kelimeleriyle, ne, nece (nasıl), neççe (kaç), na vahıt (ne zaman), onca (o kadar), hahnı (hangi), nanca, nağarta (ne kadar) soru kelimeleri yer alarak şart işlevi sağlanmakta ve çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Şart ifade eden birden fazla yardımcı cümle temel cümleye bağlanabilmektedir.

Metinlerde şart kipi, bir zarf-fiil eki gibi de kullanılmıştır.

Metinlerde ifade özellikleri bakımından gerçek olmayan, istek ifade eden şart cümlelerinin yanında, çok yaygın ve dikkat çekici bir özellik olarak -sA ekinin dışında bir zaman veya kip ekinin, zaman kayması sonucu şart işlevi kazandığı tespit edilmiştir.

Şart cümlelerinin başında yer alan *eğer*, *ege* edatı *ister.....ister* sıralama bağlacının görevinde kullanılmıştır.

KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

Acarlar, Kevser, “Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri”, *Türk Dili*, Ankara, Haziran 1969, s.250-254.

Böler, Tuncay, “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Şart Cümleleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Tokat 2008, s. 54-61.

Develi, Hayati, “-sA Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995*, Ankara 1997, s. 115-152.

....., “-sA Eki Nedir? Kip mi, Zarf-Fiil mi?”, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul 1995, C.I, s. 89-94.

Eraslan, Kemal, “-sar/-ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları”, *Hasan Eren Armağanı*, TDK. Yayınları, Ankara 2000, s.92-127.

Gülsevin, Gürer, “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili*, Ankara, Kasım 1990, Sayı: 467, s. 276-279.

HİD. Çolakoğlu, Rıza, *Hıdır İlyas Destanı*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

ITHM. Bayatlı, Necdet Yaşar, *Irak Türkmenlerinin Halk Masalları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

ITT. Bayatlı, Hidayet Kemal, *Irak Türkmen Türkçesi*, TDK. Yayınları, Ankara 1996.

KA. Şahbaz, Hasan Hüseyin, “Kerkük Ağzı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979.

Karahan, Leylâ, “-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili*, Ankara Şubat 1994, Sayı: 516, s. 471-474.

Karaörs, Metin, “Türk Dilinde Şartlı Birleşik Cümle ve Nevâyî’nin II. Divanı Nevâdirü’ş-Şebab’da Şartlı Birleşik Cümleler”, *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, TDK. Yayınları, Ankara 2004, s. 1637-1671.

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK. Yayınları, Ankara 2003, s. 1111.

Öner, Mustafa, “-matı/-meti Gerundiumu Hakkında”, *3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, TDK. Yayınları, 1999, s. 833-840.

Şahin, Hatice, “Eski Anadolu Türkçesinde Şart Cümlelerinin Durumuna Bir Bakış”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi*, 15-19 Eylül 1997, İstanbul, EJOS VII (2004) Nu.:12, 1-9 ISSN 0928-6802.

TDH. Marufoğlu, Ali, *Türkmeneli’nin Dili Hoyrat*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

UMA. Özçelik, Saadettin, *Urfa Merkez Ağzı*, TDK. Yayınları, Ankara 1997.

Yaman, Ertuğrul, *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, TDK. Yayınları, Ankara 1999.